

KUGA U EVROPI

„Kuga je prvi put stigla iz Azije preko Krima u Evropu 1347, kada je svjetska trgovina u svojoj početnoj fazi spajala sve više ljudi i roba iz daleka. Moguće je da je i mongolska vojska, koja je 1346. opsjedala Kafu, prenijela kugu na Zapad. Brodovi su plovili sa svih strana noseći zaraženu robu sa jednog na drugi kontinent, a karavani su je raznosili po cijelom Orijentu. Za deset mjeseci od kada se pojavila, kuga je pokosila tri četvrtine stanovništva Krima i daljih naseobina. Sa trgovačkih brodova, epidemija se širila ka Carigradu i odatle prema Aleksandriji, Siciliji i po cijelom Mediteranu. Što su tjesnije bile trgovačke i putničke veze, kraći su bili intervali između epidemija. Tako je kuga od 14. stoljeća počela periodično da hara i jugoistočnom Evropom, da desetkuje stanovništvo i pustoši čitave regione. Sve do 19. stoljeća bakterija kuge je šetao sa trgovcima, vojnicima, diplomatima i hodočasnici po dugim saobraćajnicama od Istanbula preko Jedrena ka Sofiji, Beogradu i dalje ka Ugarskoj i sjevernoj Evropi, ili brodovima ka Rodosu, Smirni, Mesini, Marseju i drugim mediteranskim metropolama.

Od poznog Srednjeg vijeka jedino je Dubrovnik bio ozbiljno zaštićen gdje je, kao i u Veneciji, rano primijećeno da je međunarodna trgovina izvor opasnosti od zaraze. Čišćenje ulica i odvod otpadnih voda trebalo je da pomognu sprječavanje širenja zaraznih bolesti, što u svakom slučaju nije uvijek uspijevalo. Poslije jedne razarajuće epidemije kuge, gradske vlasti su u 14. stoljeću uvele strogi karantin. Godine 1590. izgradili su moderni lazaret pred kapijama grada, gdje su putnici, hodočasnici i trgovci iz Osmanskog carstva sa robom morali boraviti četrdeset dana, da bi se isključila mogućnost infekcije. Turski putnik Evlija Čelebi, koji je posjetio Dubrovnik 1664, divio se lijepim zidinama, prostranim gostionicama i skladištima, i žalio je jedino što nije smio napustiti po svojoj volji stanicu koju su čuvali vojnici. Drugi jadranski gradovi, kao Zadar i Split, u to vrijeme su podizali takozvane lazarete. (...)

U zapadnoj Evropi i u Rusiji vjerovalo se da je opasnost od kuge još u 17. stoljeću savladana. Međutim, na osmanskome tlu i na Balkanskom poluostrvu ona se često pojavljivala još u 19. stoljeću i periodično se odatle prenosila i u susjedne zemlje. Moguće je da opadanje vojne moći sultana ima veze i sa tim što je stanovništvo periodično bilo desetkovano, a to je posebno pogađalo snabdijevanje. Između 1700. i 1850. izračunato je da je u sjevernoj Albaniji i Epiru bilo ukupno 54 godine kada se kuga pojavljivala. U Makedoniji i Trakiji bilo je 59 godina, u Dunavskim kneževinama 60, a u Istanbulu čak 94. Epidemije su odnosile do jedne petine stanovništva, a u gradovima često i više. Stanovništvo Bukurešta, Splita, Sarajeva i Istanbula kod velikih talasa kuge opalo bi i za 30% do 50%. Svaka privredna djelatnost je prestajala kada bi smrtonosna bolest odnijela prve žrtve. Za kugom je često slijedila i glad. „Pustošenja, kakva danas donosi kuga (...) nije bilo od pamtivijeka“, izvještavao je 1781. mletački konzul u Solunu. „Kada dnevno umire tri stotine ljudi, ili više, grad od 80 000 stanovnika ubrzo se pretvara u pustoš.“

Tijesne, krivudave i prljave ulice balkanskih gradova, zagađeni i neprovjetreni hanovi i karavan saraji u kojima su bili smješteni putnici iz daleka, bili su idealno leglo pacova i njihovih buba, preko kojih su bakterije prenošene na ljude. Pošto su bacili direktno prelazili sa bolesnih na zdrave, i pritom dugo preživljavali u odjeći, posteljini i tepisima, postojala je opasnost od zaraze ne samo u kućama, već i na trgovima, gostionicama i svlačionicama javnih kupatila. Glad i post, a prije svega nehigijenski uslovi stanovanja i odijevanja, povećavali su rizik od zaraze.

„Pri naročito teškim epidemijama kuge, događa se da leševi danima leže u kućama, a da ih niko ne sahrani, niti se pobrine za njih.“ Nasljednici „žure da skinu odjeću sa pokojnika, ponekad je čak i ne operu.“

U Evropi se smatralo da je kuga dolazila u 18. i 19. stoljeću iz Osmanskog Carstva, sa Levanta i iz sjeverne Afrike. Istina je da su postojali, između ostalog u Egiptu i Siriji, u Anadoliji i u Istanbulu, „kraljevstva pacova“ – nekoliko relativno stabilnih žarišta kuge, u kojima se bacil stalno reprodukovao. U jugoistočnoj Evropi takođe su postojale dvije oblasti hronične infekcije. Jedna je obuhvatala planinsku regiju od više stotina kvadratnih kilometara, između dalmatinskog zaleđa do Tesalije, Makedonije i Kosova. Druga se nalazila u Dunavskim kneževinama. Odatle se epidemija širila u kratkim periodičnim talasima po cijelom Balkanskom poluostrvu, ali je ugrožavala i susjedne regije. Mogla je godišnje da pređe oko 200 do 400 km. Na primer, između 1701. i 1716. prešla je granice Moldavije i Vlaške i došla do Transilvanije, otišla je dalje do Austrije i Poljske, stigla do Nirnberga, pa čak i do Hamburga. I u narednim godinama stalno je prelazila granicu Habzburške monarhije.

Austrijski sanitetski komesar Miler (Müller) opisao je posljednju veliku epidemiju kuge u Rumeliji 1837. i 1838. godine. Prvi simptomi bili su neutoljiva žeđ, bolovi i otok u stomaku. Kasnije se stvaraju otoci na limfnim čvorovima „veličine glavice luka, a imaju i takav oblik; one brzo zagnoje i pucaju, i ispuštaju jednu, u početku gustu, a kasnije krvavu i vodenastu tečnost.“ Pored toga, javljali su se gangrenozni čirevi na leđima i butinama, krvave dijareje i čitav niz drugih mučnih simptoma prije nego bolest pređe, ili nastupi smrt. Najmanje svaki drugi zaraženi, a uglavnom u mnogo većem procentu, umirali su za četiri ili pet dana.

U evropskim državama vlasti su pokušavale spriječiti širenje kuge blokadama zaraženih regiona, stogim zabranama putovanja i izolacijom oboljelih. Na Sredozemlju je brodovima bilo zabranjeno da uplove u luku i – kao u Dubrovniku – prvo su, sa cijelom posadom i tovarom, morali provesti više nedjelja u karantinu. Ako bi se kuga pojavila na brodu, nije mu bilo spasa, jer niko nije htio primiti bolesne, pa čak ni da ih snabdije provijantom i vodom. Brodovi su tako mjesecima lutali u potpunom očaju. Često su leševi umrlih od kuge jednostavno bacani u more. Tako je jedan venecijanski činovnik 1743. kod obale Pirana naišao na pravi brod duhova: pun maslinovog ulja, a bez i jedne žive duše na brodu.

Gdje bi izbila kuga, ljude je hvatao strah i užas, a često su padali u rezignaciju. Prije nego što je, krajem 19. stoljeća, nauka otkrila bacil kuge i načine njegovog prenošenja, mnogi su vjerovali da određene nebeske konstelacije i zemljotresi izazivaju epidemije. Mnogi pisci iz tog vremena i dalje su pretpostavljali da se bolest prenosi preko zaraženog vazduha. Naučnici su, međutim, već tada tačno znali kako se kuga prenosi. Hrvatski ljekar, teoretičar muzike i polihistor, Julije Bajamonti iz Splita, napisao je 1786. opširan spis o „Historiji kuge“, koja je neposredno prije toga harala po Dalmaciji. Tu je opisao kako su trgovci, prodavci konja, graničari i pastiri prenijeli bolest iz Osmanskog Carstva. Ubjeđivao je mletački Senat da treba poboljšati zdravstvenu zaštitu, jer je bio čvrsto uvjeren da se kuga može spriječiti i liječiti. Poticao je iz Splita, iz građanske porodice, studirao medicinu u Padovi, borio se protiv sujevjerja i vjerskih rituala i osuđivao ih je kao izraz parališućeg „straha, koji ne dopušta razumno mišljenje i delanje“. Pristalica Voltera i obožavalac „učenog biskupa“ Stratika, ipak je okrenuo protiv sebe starosjedilačko građanstvo svog rodnog grada Splita, jer je kritikovao feudalizam i autoritet crkve. Zato mnogi pristalice crkve nisu uopšte htjeli slušati njegove medicinske savete.

Umjesto da se bore protiv bolesti, vjerske zajednice su joj pripisivale, svaka svoj, poseban smisao. Hrišćani su vjerovali da ih Bog kugom kažnjava za grješna djela. To su govorili i austrijski car i katolička crkva. Sveštenici u Slavoniji i u Bačkoj zato su preporučivali svojim vjernicima moralno ponašanje, molitve i gradnju crkava i kapela posvećenih sv. Roku, zaštitniku od kuge. Pravoslavni su takođe polagali nadu u spasenje putem vjerskih rituala, a posebno putem relikvija. U grčkom mestu Arta jedan francuski konzul je 1816. posmatrao procesiju sa 52 sveštenika koji su pratili episkopa. „Relikvije su podignute na svim raskršćima, dok je ono malo stanovnika koji su ostali u gradu klečalo, licem okrenutim ka zemlji, da bi izmolili Božju milost.“ Muslimani su, međutim, bili skloni fatalizmu, jer su tumačili smrt od kuge kao Božju promisao. Oni su takođe smatrali da je potrebna molitva, a posebno da treba rezignirano prihvatiti mučeništvo, i ne okrenuti leđa bolesnima. Jevreji su, međutim, vjerovali da su grijesi svakog čoveka ispisani na njegovom čelu, i kada satana vidi da je neko tako obilježen, taj bude kažnjen kugom. „Mnogi od tih fanatika pokrivali su čelo šalom, da đavo ne bi vidio natpis“, zapisao je jevrejski izdavač Sa'adi Besalel a-Levi iz Soluna u svom dnevniku. „Već u šest sati uveče ljudi se zatvaraju u kućama, pokrivaju prozore crnim zavjesama, večeraju i u sedam sati idu u krevet, iz straha da bi đavo mogao da proviri kroz prozor.“ Konačno, ljudi svih religija bježali bi glavom bez obzira, čim se kuga negdje pojavi, kao 1837. u Prizrenu: „Tužno je bilo vidjeti opustjele ulice tako živog trgovačkog grada, a u obližnjim selima zarasle u trnje i korov dok seljani, prepuštajući bolesne njihovoj sudbini, bježe u polja pod kolibe sklepane od trske.“

Dok je u zapadnoj Evropi i u Rusiji već u 17. stoljeću bila uvedena djelotvorna prevencija kuge, osmanski sultani su bili potpuno nezainteresirani za taj problem sve do 19. stoljeća. Umjesto toga, vlasti su postajale jako aktivne kada se epidemija pojavi. U Bukureštu su 1813. naredili da se sve stambene zgrade očiste, prodime i provjetre. Prosjaci, cigani i putujući trgovci bili su protjerani iz grada. Jevreji su takođe bili osumnjičeni da prenose kugu. Strah od širenja kuge je bio tako veliki da su skopljanski i prizrenski paša 1837. prijetili smrtnom kaznom onima koji bi dolazili iz zaraženih oblasti.

Radi zaštite od zaraze, habzburške vlasti su početkom 18. stoljeća podigle sanitarni kordon u Transilvaniji, Slavoniji i Hrvatskoj. Prelazak granice iz Osmanskog Carstva bio je dozvoljen samo još na određenim karantinskim stanicama. Zdravstveni inspektori, „sanitatis exploratores“, pratili su situaciju u ugroženim zemljama, ali su koristili svoju poziciju i da vrše špijunažu. Rusi su takođe pribjegavali strogoj zdravstvenoj kontroli i mjerama karantina, pošto je kuga stalno stizala iz Dunavskih kneževina u Poljsku i Rusiju. Tek u vrijeme reformi Tanzimata, kada je Osmansko Carstvo modernizovalo svoj pravni sistem i institucije, borba protiv kuge bila je sistematski osmišljena. Novonastale balkanske države, Srbija, Grčka i Dunavske kneževine, takođe su u toj deceniji ulagale napore u pravcu efektivne zaštite od infekcije. Zahvaljujući državnim medicinskim ustanovama i novoj praksi u organizaciji karantina, kuga je konačno savladana i u jugoistočnoj Evropi. U Istanbulu je kuga posljednji put izbila 1836, a na Balkanu 1837-1838. godine. Međutim, sada se u cijeloj Evropi pojavila nova „putujuća epidemija“, u vidu kolere. (...)“

Marie-Janine Calic, *Südosteuropa. Weltgeschichte einer Region*, München:CH Beck, 2016. Knjigu će ove godine u prijevodu na bosanski jezik obaviti Udruženje za modernu historiju.